

MICHAEL SANDEL'İN DEONTOLOJİK BENLİK ELEŞTİRİSİ*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 71, Yaz 2020, ss. 116-134.

Hakemleme: 13.03.2020 | Düzeltme: 25.04.2020 | Kabul: 11.05.2020

M. Ahmet TÜZEN**

Batı kültürünün uzun tarihsel süreç içerisinde edindiği felsefi, siyasi, ahlaki ve iktisadi deneyimlerin bir ürünü olan liberalizm, doğuşundan günümüze kadar pek çok değişim gerçekleştirse de, kurucu değerlerinin önemli ölçüde aynı kaldığı görülmektedir. Bu bakımdan klasik düşünürlerinin atomistik birey anlayışını büyük oranda muhafaza eden liberalizmin çağdaş görünümünü temsil eden John Rawls, 1971'de kaleme aldığı *A Theory of Justice (Bir Adalet Teorisi)* eseriyle bireyin özerkliğini merkeze alan özel/üstün insan görüşüne dayalı bir adalet anlayışı geliştirmiştir. Bu özel insan anlayışıyla temellenen, farklı yaşam türlerine ve benlik algısına yer bırakmayan yaklaşım, Michael Sandel'in de aralarında bulunduğu komüniteryan(cemaatçi) düşünürler tarafından önemli eleştirilerin hedefi olmuştur. Liberal-komüniteryan tartışmasının doğuşuna neden olan bu karşılıklı eleştirilerin düşünsel zemini irdelendiğinde iki farklı düşünce geleneğinin karşı karşıya geldiği görülür. Bir tarafta Kant, Locke ve Mill'in bireyi yücelten tavrını sürdüren liberal düşünce bulunurken; diğer tarafta Aristoteles ve Hegel'den esinlenerek bireylerin iyiliğinin ait oldukları cemaatle mümkün olduğunu savunan komüniteryan düşünce yer almaktadır. Liberal geleneğin homojen toplum tasavvurunun ve özerk birey kavrayışının suni olduğunu ileri süren Sandel'e göre, Aydınlanmacı liberal ideallerin gerçekleşme ihtimali bulunmamaktadır. Dahası içinde yaşadığı toplumun cumhuriyetçi yapıyı gi-

* Bu makale, 2017 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "John Rawls'un Birey Anlayışı ve Michael Sandel'in Yükümsüz Benlik Eleştirisi" isimli doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, atuzen@gumushane.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8358-0140

derek terk etmesini büyük bir hata olarak yorumlayan Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*'nı kaleme alarak, Rawls üzerinden liberalizmi eleştirmesinin yanı sıra komüniteryan düşüncenin de içeriğini ortaya koymaktadır.

Farklı felsefi, dini ve ahlaki görüşlere sahip insanların bir arada yaşayabilmelerine imkan sağlayan adil ve istikrarlı bir toplumun koşullarını oluşturmaya çalışan Rawls, adalet teorisinde Kantçı akıl ve Aydınlanma düşüncesinin evrensellik ideali gibi modern düşüncenin önemli kavrayışlarına başvurur. *Bir Adalet Teorisi* bağlamında değerlendirildiğinde Rawls'un, pratik aklın mutlak ve herkes için aynı olduğunu ifade eden bir yaklaşıma sahip olduğu ve bu çerçevede Kantçı yaklaşımı devam ettirdiği görülür. Öyle ki başlangıç durumunda bilgisizlik peçesi ardındaki kişilerin, kendi menfaatleriyle ilgili bilgilerden habersiz oldukları düşünülerek adil bir toplum için hakkaniyet olarak adaletin ilkelerini belirli bir rasyonel sürecin sonunda seçtikleri kabul edilir. Rawls, diğer sözleşmecî düşünürlerden farklı olarak devletin meşruiyeti ya da sivil toplumun kökenleri yerine herkesin uzlaşabileceği adalet ilkelerinin tesisine odaklanır. Buna göre Rawlsçu liberalizmin kalbini oluşturan adalet teorisi, bütün bireylerin ortak bir akıl nosyonuna sahip olduğu düşüncesinden hareket ederek herkesin rasyonel süreçler sonunda aynı adalet ilkeleri üzerinde uzlaşacakları varsayımına dayanır.

Rawlsçu benliğin dayandığı bu akıl, insanların özgürce birlikte yaşayabilecekleri ideasını içerir. Bu kavrayış, Adorno'nun insanların kendilerini genel geçer özneler olarak düzenleyip, saf akıl ile pratik akıl arasındaki çatışmayı bütünü bilimli dayanışması içinde aşacaklarını ileri sürdüğü nosyona işaret eder.¹ Aynı zamanda bu akıl kavramı, daha iyi bir hayatın inşası için Aydınlanmaya atfedilen özerkliğe ve sorumluluğa varabilmeyi içerir. Bu anlayışa göre pratik olarak bütün bireyler dışsal koşullardan herhangi bir baskıya maruz kalmadan kendi akıllarını kullanma gücüne sahip oldukları için akıl, kişilerin kendilerine ait iyi hayat tasarımı gerçekleştirilebilmelerinin de koşuludur.² Öyleyse evrensel ve zorunlu buyrukların rehberi kabul edilen akıl, tüm insanlığa ait evrensel bir özellik olarak değerlendirilir.

Öte yandan Rawls'un sözü edilen teorik zemini ve idealleri arasındaki uyumsuzluğu Sandel'in ifşa etmesi ve Alasdair MacIntyre, Charles Taylor ve Michael Walzer gibi komüniteryanların da -ki bütün bu düşünürlerin komüniteryan olarak anılmaya bir biçimde itirazları olduğu unutulmamalıdır- bu uyumsuzluğa önemli eleştiriler yöneltmesi, onu düşüncelerinde birtakım deği-

1 Theodor W Adorno, Max Horkheimer, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çeviren: Nihat Ülner, Elif Ö. Karadoğan, Kabalıcı Kitabevi, İstanbul 2010, s. 118.

2 Ahmet, Çiğdem, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Vadi Yayınları, İstanbul 2008, s. 23.

şiklikler yapmaya itmiştir. Bu doğrultuda Rawls, *Siyasal Liberalizm* çalışmasında adalet teorisinde dayandığı pratik aklın tek ve mutlak olduğu varsayımını sürdürmeyerek Kant'ın evrensellik idealinden vazgeçmiştir.³ Modern toplumların çoğulcu yapısını göz önünde bulunduran ve bu nedenle adalet anlayışını siyasal bir adalet olarak tasarlayan Rawls, herhangi bir makul⁴ ve kapsamlı⁵ doktrine dayanmayan bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bakımdan rasyonel ve özerk siyasal özne anlayışıyla tutarlı ve tarafsız bir adalet kavrayışına sahip olan Rawlsçu öğretisi, Schmitt'in ifade ettiği üzere "Avrupa tarihi için karakteristik bir nitelik taşıyan tinsel tarafsızlık eğiliminin"⁶ bir uzantısı olmuştur.

Bireyin özerkliğini temele alan Rawls, iyi hayat konusunda bütün kişilerin kendi makul ve kapsamlı doktrinlerini takip etmelerini savunurken, kamusal yaşamda herkesin üzerinde uzlaşabileceği siyasal adalet anlayışını toplumsal istikrar için gerekli görür. *Siyasal Liberalizm* eserinde kişilerin kendi yaşamlarını tasarlamalarında tek bir pratik akıldan ziyade çokluğun olduğunu kabul ederken; siyasi meselelerde ise tek bir aklın mutlak ve geçerli olduğunu benimseyen bir birey tasavvuruna sahiptir. Bu değişim neticesinde Rawls'un, Aydınlanmacı soyut birey kavrayışından kopma gayretinde olduğu ve makul çoğulculuk olgusu gibi pratiğe yöneldiği söylenebilir.

Bu düşüncelere karşı Sandel, cemaatin benlik üzerindeki etkin rolünü reddeden Rawls'un teorisinde bedensizleştirilmiş ve yükümsüz bir benliğe dayandığını ileri sürmüştür. Kymlicka'nın ifade ettiği üzere benliğin toplumsal pratiklere gömülü oluşunu göz ardı eden, imkansız bir evrenselliğe ya da nesnellığe sahip gibi davranan ve benliğe ilişkin algıyı bozan liberal kavrayışa karşı cemaatin benlik üzerindeki rolünü vurgulayan Sandel⁷, an-

3 John Gray, "Contractarian Method, Private Property, And The Market Economy", *John Rawls Critical Assessments of Leading Political Philosophers Vol. III*, Editör: Chandran Kukathas, Routledge, London and New York 2003, s. 34. Bununla birlikte bahsedilen dönüşüm Kantçı zeminden tam bir kopuşa işaret etmez. Söz gelimi kamusal yaşam ile ilgili meselelerde kişilerin eğilimlerinden içinde buldukları toplumsal koşullara kadar pek çok unsurun kolaylıkla paranteze alınabileceğini savunan Rawls'un bu düşüncesi Kant'ın deontolojik öznesiyle örtüşür.

4 Kökeni Kant'a dayandırılan makuliyet kavramı, adil işbirliği koşullarını önerme, bu koşullara uyma isteği ve muhakeme zorluklarını tanıma ve sonuçlarına katlanma isteğiyle ilişkilendirilir. Bkz. Rawls, *Siyasal Liberalizm*, çeviren: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007, s. 92.

5 İnsan yaşamı için neyin değerli olduğunu gösteren düşünceler, kişisel karakter idealleri ve benzeri davranışları belirleyen anlayışları içerdiğinde ve yaşamın tümünü kapsadığında kapsamlı sayılır. Bir anlayış eğer bütün değerleri ve erdemleri iyi kurulmuş bir yapı dahilinde içermekteyse tamamıyla kapsamlı kabul edilir. Aynı şekilde bir anlayış politik olmayan değer ve erdemlerin bir kısmını içeriyorsa ve esnek olarak düşünülmüşse kısmen kapsamlı sayılır. Ahlakî bir anlayış geniş bir konu çerçevesine evrensel olarak uygulanıyorsa genel sayılır. Felsefi, ahlakî ve dini öğretilerin önemli bir kısmı Rawls'a göre hem genel hem de kapsamlı olmayı amaçlar. Bkz. Rawls, *Siyasal Liberalizm*, s. 58-59.

6 Carl Schmitt, *Siyasal Kavramı*, çeviren: Ece Göztepe, Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 117.

7 Will Kymlicka "Liberalism and Communitarianism", *Canadian Journal of Philosophy*, Cilt: 18, Sayı: 2, (1988), s. 186.

ti-atomist bir kavrayışla cemaatin, kişisel kimliğin yapısının oluşumunda nedensel bir etken olduğunu ve asli bir değere sahip olduğunu düşünür.⁸ Buna göre cemaat, kişilerin yurttaşlar olarak sadece neye sahip olduklarını değil, aynı zamanda ne olduklarını; seçtikleri bir ilişki biçimini değil, benliklerinin ayrılmaz bir unsurunu tanımlar.⁹ Buradan hareketle mevcut çalışma, Sandel'in Rawlsçu liberalizm ve bağlı bulunduğu benlik anlayışına yönelik eleştirilerini değerlendirmeyi hedeflemektedir. Bununla bağlantılı olarak Rawlsçu benliği fenomenal dünyadan koparan teorik zemin sorgulanarak; deontolojinin¹⁰ başvurduğu amaçlarına öncel benliğin yükümsüz bir benliğe nasıl yol açtığı ele alınacaktır.

Deontolojik Liberalizm ve Adaletin Üstünlüğü

Siyasal liberalizmin birey anlayışının metafizik bir görüşe dayandığını ve kimlik oluşumunda cemaat bağlantısını yadsıdığını ifade eden¹¹ Sandel'e göre adalet ve bireysel hakları ön plana çıkaran bu anlayış, Kantçı bir zemine sahiptir. Bu kavrayış, bir yandan hakkın iyiye/ faydaya karşı önceliğini savunurken, diğer yandan bireyi toplumun çıkarına feda ettiği düşünülen faydacı öğretinin karşısında konumlanır. Sandel'in ifadesiyle deontolojik liberalizme göre "her biri kendine özgü amaçlara, çıkarlara ve yarar anlayışına sahip olan birden çok insandan kurulu bir toplum, en iyi düzenine, iyi hakkında belirli bir anlayışı varsaymayan ilkeler uyarınca yönetildiği zaman kavuşur; bu düzenleyici ilkeleri haklı gösteren şey, her şeyden önce toplumsal refahı maksimize [...] etmesi değil, iyiye öncel ve ondan bağımsız ahlaki bir kategori olan hak kavramına uygun olmasıdır."¹² Şu halde Sandel'in eleştirilerinin merkezinde, herhangi bir çıkara göre öncelikli olduğu düşünülen adaletin en üst değer kabul edildiği ve onun gerçekleştirilmesinin birincil öneme sahip olduğunu savunan düşünce yani adaletin ahlaki ve siyasi ideallere üstünlüğünü ileri süren deontolojik liberalizm bulunmaktadır.

Bu anlayışın kökenindeki düşünür olan Kant'a göre "ahlak yasasının temelinde konması gereken iyi ve kötü kavramının [...] ahlak yasasından önce

8 Daniel R. Ortiz, "Saving the Self?", *Michigan Law Review*, Cilt: 91, Sayı: 5, (1993), s. 1019.

9 Michael J. Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, çeviren: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2014, 181.

10 Ahlaki ödevin doğasını ve eylemlerin doğruluğunu konu alan deontoloji, ödevi ahlakın temeli olarak kabul edip eylemlerin sonuçlarına bakılmaksızın, ahlaki bakımdan yapılması gereken eylemler olduğunu iddia eden, sonuca değil de niyete, maksime vurgu yapan anlayıştır. Bkz. Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999, s. 215.

11 Amy Gutmann, "Communitarian Critics of Liberalism", *Philosophy & Public Affairs*, Cilt: 14, Sayı: 3, (1985), s. 309.

12 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 19.

değil, ancak bu yasadan sonra ve onun aracılığıyla¹³ tanımlayan deontolojik anlayışta, ilkeleri özgürce üretildiği için adalet, herhangi bir değer değildir. Herhangi bir iyi anlayışını a priori kabul etmeyen bu yaklaşıma göre adalet, bütün amaçlara öncel olduğundan herhangi bir iyi/yarar kavrayışlarına göre üstündür ve onların sınırlarını belirler.¹⁴ Bu doğrultuda amaçların öznesi, “yani akıl sahibi varlığın kendisi, hiçbir zaman araç olarak değil, bütün araçların kullanılışında en üstün sınırlayıcı koşul olarak, yani hep aynı zamanda amaç olarak eylemlerin bütün maksimlerinin temelini” konumlanır.¹⁵ Bu bakımdan deontolojide önemli olan bireylerin seçtiği amaçlar değil, onu seçebilme yeteneğidir. Hakkı doğurabilecek şey bütün amaçların “taşıyıcı özne”sinden başka bir şey değildir. Adaletin üstünlüğünü savunan liberalizmle bağlantılı bu özne ise insanın fenomenal dünyadan kendini aşmasını, toplumsal ve psikolojik eğilimlerinden tamamen bağımsız olmasını, ideal ve mutlak bir sahaya katılmasını mümkün kılar.¹⁶ Öyleyse hakkın iyiden önce olduğunu savunan deontolojinin temelinde kendi amaçlarına öncel ve onlardan bağımsız olarak verili bir özne kavramı bulunur. Deontolojik liberalizmin öznesi, aynı zamanda gerçeklikten ya da olgusal alandan kopuk, toplumsal ve fizyolojik yönlerini baskı altında tutabilen, ideal bir dünyaya ait bir öznedir. Zira deontolojik liberalizm ancak böylesi özneler üzerine kurgulanabilen bir düşüncedir.

Hakkın önceliği, kendi hedeflerine öncel verili bir özne kavramında temellenir ve bu kavram, kişinin özgürce seçim yapmasını sağlayan ve onu özerk kılan önemli bir unsurdur. Deontolojik liberalizmin ideal toplumsal düzeni buna bağlı olarak toplumun, belirli bir iyi anlayışını a priori varsaymayan ilkeler doğrultusundan ortaya çıkar. Bunun dışında kalan her türlü düzenleme, kişilerin özgür ve özerk varlıklar olmaları konusunda başarılı olamayacaktır.¹⁷ Şu halde öznenin özerkliğinin imkanı, hakkın iyiye öncel olduğu bir siyasi yapıyla mümkündür; aksi halde öznenin özerkliği gerçekleştirilemez.

Bu temel üzerine yükselen Rawls’un düşüncelerine göre siyasi liberalizm, kapsamlı bir doktrine dayanan kişi anlayışından bağımsız bir kavrayışa sahiptir. Siyasi yapı da bireylerin seçmek istediği dünya görüşlerine karşı herhangi bir kapsamlı doktrini temele almaz. Hak iyiden önce gelir ve

13 Immanuel Kant, *Pratik Akılın Eleştirisi*, çeviren: İoanna Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, (3. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1999, s. 70.

14 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 24-25.

15 Immanuel Kant, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çeviren: İoanna Kuçuradi, (3. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002, s. 55-56.

16 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 25.

17 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 29.

bunun iki temel ilkesi vardır: Bunlardan ilki, genel haklar uğruna bireysel haklar feda edilemez ilkesidir; ikincisi ise bu hakları tanımlayan adalet ilkelere herhangi bir iyi yaşam anlayışıyla açıklanamaz ilkesidir.¹⁸ Bununla birlikte adaleti, toplumsal kurumların ilk erdemi olarak değerlendiren Rawls¹⁹, modern toplumların çoğulcu yapısından dolayı farklı değerlerin birbiriyle çatışmalarını için adaletin bütün iyi/yarar anlayışlarına öncelikli kılınmasını savunur. Nitekim adalet, yalnızca bir değer değil, çatışan değerler arasında düzenleyici yapısıyla araçsal bir role de sahiptir. Bu düşünce, aynı zamanda eşit ve özgür insanların aralarındaki farklılıklara rağmen aynı oranda saygı görmelerinin de teminatı olarak görülür. Şu halde siyasal liberalizmin en önemli noktalarından birinin tarafsızlık olduğuna işaret eden Ackerman'a göre, iktidarın kendi iyi anlayışının, vatandaşların iyi anlayışlarından daha iyi ve doğal olarak daha üstün olduğunu iddia etmesi, hiçbir gerekçeyle makul değildir.²⁰

Siyasal liberalizmin bağlı olduğu kişi teorisi ise amaçlarından, niteliklerinden, yeteneklerinden, değerlerinden, karakterinden ve yükümlülüklerinden ayrı yani sahip olabileceği özel veya bireysel niteliklerden bağımsız olarak seçimde bulunan bir temsilciyi tasvir etmektedir.²¹ Bu doğrultuda Rawls, bireyin amaçlara önceliği düşüncesi ile kişinin amaç, istek ve niteliklerin edilgen bir taşıyıcısı olduğunu kabul etmez, aksine seçme kapasitesine sahip, benliği kuşatan bütün şeylerden ayrı, daima aktif, özerk ve fail bir varlık oluşuna gönderme yapar.²² Öyleyse kişinin kendi iradesiyle belirli amaç ve isteklere yönelmesi, bunların arka planındaki seçme kapasitesine sahip bir benliği zorunlu kılar. Benliğin birliğine ilişkin deontolojik anlatıdan doğan ve klasik liberal öğretinin ana unsurlarından olan özne, kendi amaçlarını seçme yeteneğine sahip bir faildir.²³ Rawls'un ifadesiyle; "ahlaki kişi seçtiği amaçlarla birlikte bir öznedir."²⁴ Dolayısıyla özneyi etkileyen koşullar ne kadar baskın olursa olsun insanın egemen failliği, hiçbir belirli varoluş şartına bağımlı değildir. Bu benlik anlayışı, kişiyi bütünüyle içinde bulunduğu durum ya da şartların oluşturduğu ve bu kişinin amaçlarının koşullar tarafın-

18 Michael J. Sandel, "Morality and the Liberal Ideal", *Ethische und Politische Freiheit*, Ed: Julian Nida-Rümelin und Wilhelm Vossenkuhl, Walter de Gruyter, Berlin & New York 1998, s. 110-111.

19 M. Hanifi Macit, "John Rawls'un Halklar Sınıflaması Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *FLSF Dergisi*, Sayı: 19, (2015), s. 213-222, s. 214-215.

20 Bruce Ackerman, *Social Justice in The Liberal State*, Yale University Press, New Haven 1980, s. 11.

21 C. Edwin Baker, "Sandel on Rawls", *University of Pennsylvania Law Review*, Cilt: 133, Sayı: 4, (1985), s. 897-898.

22 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 40.

23 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 43.

24 John Rawls, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971, s. 561.

dan tayin edilmiş olduğu düşüncesiyle önemli ölçüde zıtlık taşır.²⁵ Böylece sözü edilen anlayışa göre insanın doğası gereği kendini ve amaçlarını tanımasını bir keşif süreci olarak değerlendiren klasik düşünürlerin yaklaşımları reddedilerek insani amaçlar bir seçim sürecine bağlı kılınır.

Bu liberal anlayışla ilgili eksik bulduğu ilk noktayı sosyolojik itiraz olarak ifade eden Sandel'e göre bireyler, bireysel değerler ya da siyasi düzenlemeler toplumsal koşulların etkisinden bağımsız olamazlar. Bu bağlamda tarafsız bir siyasal anlayışı mümkün kılma düşüncesi gerçekçi değildir ve bireyler, söz konusu koşulların meydana getirdiği etkiden tamamen kaçınamazlar. Her siyasal düzenleme bazı değerleri ihtiva ettiğinden, tarafsızlık iddiası liberalizmin bir yanılısına içerisinde bulunduğunu gösterir. Nitekim Sandel'e göre liberalizm, insanın toplumsal bir varlık oluşunu ve çevresel koşulların onun üzerindeki etkisini doğru kavrayamamaktadır.²⁶ Bu bakımdan sosyolojik itiraza göre aşkın özne, toplum veya deneyimin dışında kalmaya muktedir olmadığı gibi böyle bir eğilime de sahip değildir. Öyle ki sürekli bir değişim içerisinde olan insan, numenal alanda hiçbir şey bırakmayarak arzu ve eğilimlerin bir araya gelmesinden teşekküldür. Bu bakımdan öznenin önceliği ise sadece bireyin önceliğini ifade eder ki bu yaklaşım, aynı zamanda bireyciliği savunan liberal yaklaşımları tarif eder. Bu bireyci yaklaşımda birbiriyle çatışan birçok talep ve iddianın ortaya çıkması nedeniyle asıl sorun, adalet noktasındadır. Adaletin sınırları ise toplumsal bağları kuvvetlendiren ve iş birliğini mümkün kılan yardımseverlik ve fedakârlık gibi erdemleri ortaya çıkarabilme kapasitesine bağlıdır.²⁷ Ancak Sandel'e göre bireyci kavrayışa sahip toplumsal yapılarda söz konusu erdemlerin yer bulması zayıf bir ihtimaldir. Öyleyse tarafsızlığı savunan Rawlsçu liberal anlayışın toplumu kavrama çabası bir kurgudan ibarettir. Sandel'in deontolojik anlayışa yönelttiği diğer itiraz da yine ampirik bir temele sahiptir. Rawls'un bir taraftan Kantçı adalet anlayışının arka planındaki aşkın idealizmden koptmaya çalışması, diğer taraftan Kant'ın soyut özne anlayışının fenomenal dünyadaki kişilere uygulanamayacağını düşünerek bu özneyi ampirik düzlemde yeniden inşa etmesi, teorisindeki kusurları örtmeye yeterli olmaz.

Amaçlarına Öncel Benlik

Rawls'un hem ahlaki hem de epistemolojik yönüyle adaletin önceliği iddiası, benliğin amaçlarına önceliği tartışması ışığında daha açık bir şekilde

²⁵ Michael J. Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, New York 1982, s. 22.

²⁶ Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, s. 11.

²⁷ Sandel, *Liberalism and the Limits of Justice*, s. 11.

anlaşılabilir. Her amacın bir benliğin amacı/çıkarı olduğu iddiasını savunan Rawls'un bu düşüncesi, amaçlarına öncel öznenin de zeminini oluşturur. Zira insan amaçları olan bir varlıktır ve bu amaçları edinmenin iki yolu vardır: İlki seçim diğeri ise keşiftir. Edinmenin ilk yolu olan seçim, failliğin "iradi" boyutunu; edinmenin diğeri olan keşif ise "bilişsel" boyutunu oluşturur. Benliğin amaçlarının önceden verili olduğunu kabul eden anlayış, bilişsel faillik ile ilişkilidir. Öyle ki, özne kendine hakim olmayı zaten verili olanı seçerek değil de kendi hakkında tefekkür ederek, kurucu tabiatını araştırarak bunun buyruklarını fark ederek ve bu tabiatın amaçlarını kendi amaçları kabul ederek başarır. Bu durumda benlik, bakışını kendi içine çevirerek kendisini bir araştırma nesnesine dönüştürür.²⁸ Adaletin önceliğinin gerektirdiği benlik kavrayışı ise iradi faillığe bağlıdır ve kişinin kimliğini oluşturan amaç ve değerleri açığa çıkaran felsefi refleksiyona başvuran bilişsel anlatıya yer bırakmaz.²⁹ Bu bakımdan Sandel'e göre benlik, egemence amaçlar ve değerler edinen saf bir bilinç tarafından gerçekleştirilen seçme eyleminin bir ürünü değildir. Aksine benlik, zemininde olduğu duygunun, toplumsal tarihsel ortamını sınırlayan değerler ve özel amaçlar durumundaki özne tarafından yapılan keşfin bir ürünüdür.³⁰

Öznenin amaçlarına öncel kabul edildiği durumda kendini tanıma/keşfetme, bu anlamda imkan dahilinde değildir. Öyle ki, öznenin tanımlayacağı sınırlar, öncel bireyleşme ilkesi gereği üzerine düşünülmezsizin verili olarak ele alınır. Böylece benliğin sınırları sabitlenmiştir ve bu sınırlar içerisinde her şey açıktır. Burada uygun olan ahlaki soru "ben kimim" değildir, "hangi amaçları seçeceğimdir" ve bu da iradeye yöneltilmiştir. Kimliği kendisine öncel amaçlar doğrultusunda oluşturulmuş benlik açısından faillik, iradeye çağrıda bulunma eylemi değil de öz kavrayışı aramadır. Bu durumda uygun soru "ben kimim"dir, birçok amaç arasında benim ne olduğumu, benim ne olduğumdan nasıl ayırt edeceğimdir. Burada benliğin sınırları sabit bazı değerler değil, olasılıklardır; benliğin dış çizgileri artık apaçık değildir. Bunları açık ve net kılmakla kimliğimin sınırlarını tanımlamak aynı şeydir. İlk durumda iradenin kapsamı ve etki alanı bağlamında ölçülen kendine hakimiyet, ikinci durumda öz farkındalığın derinliği ve netliği bağlamında değerlendirilir.³¹ Sandel, iradi faillik anlayışının Rawls'un benlik anlayışını tamamladığını ve metafiziğe başvurmadan deontolojik kavrayıştan da kop-

28 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 82.

29 Charles Fried, "Liberalism, Community, and the Objectivity of Values", *Harvard Law Review*, Cilt: 96, Sayı: 4, (1983), s. 963.

30 Andre Berten, P. da Silveira, H. Pourtios, "Genel Giriş", *Liberaler ve Cemaatçiler*, çeviren: Eylem Özka-ya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006, s. 191.

31 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 83.

madan öncel olarak bireyleşmiş ve amaçlarından önce gelen özne anlayışını oluşturmaya çalıştığını ifade eder.

İradi faillığe göre amaçlarından ayrı tutulan özne, onun için ne kadar önemli ve vazgeçilmez olsa da amaçlarından vazgeçtiği takdirde kimliği ile ilgili bir değişim söz konusu olmaz. Başka bir ifadeyle kişinin kimliği sabit kılındığı ve amaçlarından bağımsız olduğu için yaşam planındaki farklılaşmalar kimliğin değişime uğramasını engeller. Ancak Sandel'e göre her türlü iyi anlayışını reddedecek kadar tamamen bağımsız olan bu benlik, ortak amaç ve hedeflerin kapsamlı sayılabilecek öz-kavrayışlara ilham verme ve böylece özneyi tanımlayan bir cemaati kurucu anlamda kabullenme ihtimalini ortadan kaldırır.³²Buradan hareketle cemaati, öncel olarak bireyleşmiş benliklerin muhtemel bir amacını tanımlayan Rawls'a göre bunun dışında kimliklerin kurucu bir unsuru ya da yapı taşı değildir. Benliğin asli birliğinin hak kavramıyla sağlandığını düşünen Rawls'a göre, kişinin değerleri ve amaçları benliğin kurucu unsurları değil, sadece vasıflarıdır. Bu bağlamda cemaat duygusu, iyi düzenlenmiş bir toplumun bir yapı taşı olamaz. Benlik, amaçlara öncel olduğu için iyi düzenlenmiş bir toplumun³³ üyelerinin benimseyecekleri cemaatçi veya başka amaçlara önceldir. Adaletin ahlaki ve epistemolojik açıdan toplumsal kurumların en önde gelen erdemi olmasının anlamı budur.³⁴

Anlaşılabacağı üzere adaletin üstünlüğü, hakkın iyiye önceliği ve benliğin amaçlarına öncel olması, birbiriyle bağlantılı görüşleri ifade eder. Hakkın önceliği, hiçbir "iyi" teorisine dayanmayan "adalet" düşüncesinin en üstün değer olduğuna bağlıdır. Bu anlayışa göre öncel olarak bireyleşmiş benlik, iradi faillik anlayışı çerçevesinde seçimleriyle amaçlarını belirler. Benliğin amaçlarına öncel kabul edilmesi ile sınırları çizilen ve sabitlenen kimlik, aynı zamanda amaçların değişimine karşı korunmaya alınır. Bu anlayışa karşı çıkan Sandel ise benliğin amaçlardan sonra geldiğini ve kişinin refleksif tavırla kendine dönerek ve bir keşif eyleminde bulunarak kimliğini oluşturduğunu düşünür. Sandel'in bilişsel faillik olarak ifade ettiği bu anlayışa göre sınırları açık olmayan kimliğin yapı taşını, cemaate bağlılığı oluşturur.

32 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 86-87.

33 İyi düzenlenmiş bir toplumun üç göstergesi vardır: "Birincisi, [...] herkesin aynı adalet ilkelerini kabul ettiği ve herkesin de kabul ettiğini bildiği bir toplumdur; ikincisi [...] bu toplumun temel yapısının [...] bu ilkelere uygun geldiği kamusal olarak bilinir ya da bunun böyle olduğuna iyi bir sebeple inanılır. Ve üçüncüsü, bu toplumun vatandaşları normal olarak etkin bir adalet hissine sahiptirler ve bu sebeple adil olarak gördükleri toplumun bu temel kurumlarına uygun hareket ederler. Böyle bir toplumda, kamusal olarak tanınan adalet düşüncesi vatandaşların toplum üzerindeki iddialarının yargısal zemine döküldüğü ortak bir bakış açısı meydana getirir." John Rawls, *Siyasal Liberalizm*, s. 79.

34 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 88-89.

Yükümsüz/Köksüz Benlik ve Komüniteryan Benlik

Rawlsçu benlik, kendi varlığını yönlendirecek amaçlar ve değerlerin mutlak belirleyicisi olan yalıtılmış bir varlık olarak tasarlanır. Bu bakımdan komüniteryan düşünürlere göre siyasal liberalizm, insan öznesini etsiz kemiksiz bir varlık, yükümsüz bir benlik (unencumbered self) ya da tamamen bir ruh (ghost) olarak sunan sınırlı bir antropolojiye dayanır. Bu antropolojinin en dikkat çekici ifşası yine Sandel tarafından dile getirilmiştir.³⁵ Sandel'e göre soyut ve bedensizleştirilmiş bir insan nosyonuna dayanan Rawls, "bireyci özelemlerine rağmen, her şeyden önce haklarını korumaya çalıştıkları bireyin nihai zayıflığını ve hatta tutarsızlığını teyit etmek gibi paradoksal bir etki yaratan bir özne kavramına dayanır. Rawls'un kavrayışında, benlik, savın farklı noktalarında [...] radikal bir biçimde bedensizleştirilmiş bir özneye doğru çözümlenir."³⁶

Sandel'in de ifade ettiği üzere Rawls, Kantçı çıplaklaştırılmış, soyut kişi tasavvuruna bağlıdır ve bu anlayışın uzantısı olarak benlik, belirli amaç, tutum, yükümlülük ve bağlılıklarından hatta gerçekte var olan karakterinden ayrı, öncel bir seçim öznesi olarak görülür. Bu doğrultuda Rawls, ontolojik olarak kişilerin münferitliğini birlikteliklerinden evvel tahayyül ettiği için bireylerin, kimliklerinin oluşumunda ve kendilerini kavramalarında önem taşıyan ortak değer ve toplumsal bağlılıklar için yer bırakmaz. Bu nedenle metafizik atomcu bir anlayışa sahip olan Rawls, zayıf ve kusurlu bir insan kavrayışına dayanır ve insanın sosyal doğasını anlamada yetersiz kalır.³⁷

Liberalizm ve Adaletin Sınırları eserine göre kusurlu bir insan kavrayışının altındaki temel etken, benliği amaçlarından öncel olduğunu varsayan anlayıştır.³⁸ Bu yaklaşıma göre birey belirli bir ekonomik, dini, cinsel ya da sosyal bir topluluğa üyeliğiyle tanımlanamayacağı için mevcut toplumsal pratiklere katılımını sorgulama ve bunlardan vazgeçme konusunda serbesttir. Dolayısıyla benlik, amaçlarından öncel olduğu için birey belli bir ilişkiyi sorgulamak/reddetmek konusunda özgürdür ve hiçbir amaç, benlik tarafından yapılan olası revizyonlardan muaf tutulamaz.³⁹ Kişinin amaçları, kişi onları

35 Andre Berten, P. da Silveira, H. Pourtios, *Liberaller ve Cemaatçiler*, 190. Sandel'in ilkesel olarak Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* eserinde dayandığı temellere yönelik eleştirisi, düşünürün yakındaki makalelerinde özne kavramını değiştiren düşünsel evrimini dikkate almaz. Bkz. Chantal Mouffe, *Siyasetin Dönüşümü*, çeviren: Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara 2008, s. 54.

36 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 168.

37 Sybil A. Schwarzenbach, "Rawls, Hegel, and Communitarianism", *Political Theory*, Cilt: 19, Sayı: 4, (1991), s. 549-550.

38 Richard Dagger, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", *The Review of Politics*, Cilt: 61, Sayı: 2, (1999), s. 184.

39 Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy An Introduction*, Oxford University Press, New York 2002, s. 221.

istediği gibi seçebildiği için değerlidir ve hiçbir ahlaki amaç kendiliğinden değerli değildir. Bu düşünceye paralel olarak bireysel kimlik de egemence amaçlar ve değerler edinen saf bir bilinç tarafından gerçekleştirilen seçim pratiğinin neticesi olarak görülür. Ancak Sandel'e göre kimlik, zemininde olduğu toplumsal tarihsel yapının ve bu yapıda hakim olan değerler ile özel amaçların özne tarafından keşfedilmesinin bir ürünüdür. Liberal özne nosyonu ise insanı bu bağlılıklarından ve kökünden koparır, oysa insan bu kökenden ayrı şekilde düşünilemeyen bir varlıktır. Toplumsal bağlarından ve onu oluşturan değer ve amaçlardan ayırıştırılamayan insan, kimliğini içinde yaşadığı ve toplumsallaştığı cemaatle kazanır.⁴⁰ Bununla birlikte değer ve amaçlar bir kişinin kimliği ile özleri bakımında aynı olan (consubstantial) bir yapıya sahiptirler, bunun nedeni ise değerler ve amaçların kişilerden önce var olmasıdır. Kısacası bu yapısal benzerlik, değer ve amaçların bütün zamanlar için insan tabiatına kazınmış olduklarından değil, kişisel varlığın içinde yer aldığı özel toplumsal-tarihsel alana yerleştirilmesinden kaynaklanır. Birey bulunduğu durumu tam anlamıyla seçemez, çocukluğundan itibaren içinde varlığının açılacağı değerler ufkunu oluşturan toplumsal ve kültürel alan içinde kimliğini oluşturur.⁴¹ Sandel'in ifadesiyle "kimliğimin oluşumu açısından -anne-babama, aileme, şehrim, kabileme, sınıfıma, ulusuma, kültürüme, içinde bulunduğum tarihsel çağa, muhtemelen Tanrı'ya, tabiata ve belki de şans- çok çeşitli şekillerde minnettar olduğumu kabul ediyorum ve bu yüzden şu anda olduğum kişi haline gelmemden dolayı kendime pek az itibar payı biçebilirim ya da hiç biçemem."⁴²

Deontolojik liberalizmin benliğin inşasında rol oynayan söz konusu etkenleri yadsıyarak benliği tecrit etmesi ve sabitlemesi, bireyin özerkliğinin de koşulu olarak değerlendirilmiştir. Sandel'e göre "yükümsüz benlik ve esinlendiği etik (deontolojik anlayış) benliğin özgürleştirici bir vizyonunu oluşturmayı vaat ederler. Doğanın diktalarından ve toplumsal rollerin yaptırımından kurtulan insani özne egemen olarak yerleştirilir. [...] Ve gerçek ve tekil benlikler olarak, bir değerler düzenine, bir adalete, bir geleneğe ya da tevarüs eden bir toplumsal statüye bağlı kalmadan kendi hedef ve amaçlarını seçmekte özgür olur."⁴³ Fakat deontolojik liberalizmin kişiyi özgürleştirme tamamen bir illüzyondur, aksine kişiyi güçsüz ve köksüz bırakır. Sandel'in de ifade ettiği üzere "olası her türlü kurucu bağlılıktan soyulmuş

40 Berten, Silveira, Pourtios, *Liberaller ve Cemaatçiler*, s. 190-191.

41 Berten, Silveira, Pourtios, *Liberaller ve Cemaatçiler*, s. 191.

42 Michael J. Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", *Political Theory*, Cilt: 12, Sayı: 1, (1984), s. 92; Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, 173-174.

43 Sandel, "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", s. 87

olan deontolojik benlik, özgürleştirilmekten ziyade güçsüz düşürülmüştür. [...] İnşa eden failer olarak gerçekte bir şey inşa etmiyoruz ve seçim yapan failer olarak gerçekte seçim yapmıyoruz.”⁴⁴ Öyleyse kişiyi özgürleştirme vaadiyle başlayan felsefi program, kişiyi yükümsüz ve yetkisiz bir varlığa dönüştürür. “Benlik, [...] bir yaşam planını şekillendiren ve böylelikle benliğin amaçlarıyla birlikte sürekliliğini oluşturan bu amaçlar ve arzulardan ayrıldığı için yetkisiz/güçsüz kalmıştır.”⁴⁵ Deontolojik liberalizmin vardığı noktada benliğin etkinliğinin sanılanın aksine ortadan kalktığını düşünen Sandel, benliği seçtiği amaçların öznesi olarak değil de keşfettiği verili amaçların ve bağlılıkların kavrayışına sahip bir özne olarak algılar. Ona göre öyle bağlılık ve amaçlar vardır ki, bunlar kişiliğin inşasında aktif rol oynar:

“Aile, topluluk, ulus ya da halkın üyeleri olarak, bu tarihin taşıyıcı özneleri olarak, [...] bu gibi bağlılıklar, [...] ‘herhangi bir zaman diliminde benimsediğim’ amaçlardan daha fazlasını içerir. [...] Söz konusu bağlılıklar [...] ele alındığında olduğum kişiyi kısmen tanımlayan, kalıcı sayılabilecek bağlılıklar ve vaatlerdir.”⁴⁶

Sandel'in işaret ettiği bu bağlılıklar, kişinin kendini kavramasını ve keşfetmesini gerektiren bir benlik anlayışını ifade eder. Bu bakımdan özne kendine hakim olmayı, kendisine zaten verili olanı seçerek değil -ki bu mantıksız olur-, kendi hakkında tefekkür ederek, kurucu tabiatını araştırarak bunun yasalarını fark ederek ve bu tabiatın amaçlarını kendi amaçları kabul ederek başarır. Böylece benlik, ışıklarını kendine içine çevirerek kendisini bir araştırma ve düşünüm nesnesine dönüştürür.⁴⁷ Buradan hareketle Sandel'e göre kişinin kimliğinin şekillenmesinde yalnızca irade ya da çeşitli seçimler değil, aynı zamanda belirli bir düşünce yetisi gereklidir. Başka bir ifadeyle kişinin kimliğinin oluşumunda asıl önemli husus “kendini tanıma” yeteneğidir. Sandel'in bilişsel faillik olarak ifade ettiği bu anlayış, kendi amaçlarını seçme anlamında iradi faillikle ilişkili olan ve benliğin sınırlarını verili kabul eden Rawls'un özne anlayışına tamamen zıttır. Benliğin sınırlarını açık kabul eden Sandel'in bilişsel faillik anlayışına göre öznenin kimliği, faillığın öncülü olmaktan ziyade ürünü olarak kavranır ve benlik amaçlarına seçim aracılığıyla değil de düşünümle ulaşır.⁴⁸ Bu bakımdan benliğin açık ve tam olarak kavranamayan sınırlarının ancak düşünüm faaliyeti olan bir “keşif” ile anlaşılacağını savunan Sandel'e göre, benliğin sınırlarını düzene sokma

44 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 210.

45 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 81.

46 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 211-212.

47 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 82.

48 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 183-184.

ve özneyi içinde bulunduğu durumdan ayırt etme girişimi köksüz, güçsüz ve yetkisiz bir benlik üretir. Zira toplumsal bağlılık ve deneyimler dışında kalma gücüne sahip soyut bir öznenin gerçeklikle bağlantısı olamadığı gibi kendi öz kavrayışını gerçekleştirmesi de mümkün değildir.

Sınırları önceden belirlendiği için kendini keşfetme olanağı bulunmayan deontolojik öznenin ahlak epistemolojisi açısından düşünüm faaliyetinin sınırları da oldukça dardır. Başka bir ifadeyle iradeyi muhatap alan seçime dayalı bu benlik, kavramsal açıdan seçimleri ya da istekleriyle meşguliyetinin ötesine geçecek ve böylece özneyi yeniden tanımlayacak bir düşünüm faaliyeti için gerekli zemine sahip değildir.⁴⁹ Sandel'e göre böyle bir benlik anlayışı, ahlaki derinlik ve kişilikten yoksunluğu ima eder. Çünkü bir kişiliğe sahip olmak, bireyin istemediği ya da hakim olamadığı durumların kendi seçimleri/davranışları üzerinde etkili olduğu ve bu bakımdan "Tarih" in içinde hareket eden bir varlık olduğu bilgisini gerektirir.⁵⁰ Ancak bu anlayış, benliğin mevcut sosyal pratiklere içkin olduğu veya bu pratiklerde yer aldığı, her daim kişinin kendini çekerek bunlardan vazgeçemeyeceği gerçeğini yadsır. Sandel için bireyin toplumsal rolleri ve ilişkilerinin önemli bir kısmı kişisel değerlendirmenin amaçları açısından verili kabul edilir.⁵¹ Bundan ötürü bireyin söz konusu toplumsal rollerin dışında durmaya çalışması gerçekçi değildir. Şu halde Sandel'e göre toplumsal kurum ve pratiklerden koparılamayan benlik, bir kültür ve gelenek içinde gömülü olup benliği bu bağlılıklardan soyutlama girişimi ise yükümsüz bir benliğe neden olur. Nitekim yükümsüz benlik, insanın olumsal ve sonlu boyutlarını ihmal eden ve kurucu anlamda cemaatin etkin rolünü reddeden bir anlayışı ifade eder.

Sandel'in yükümsüz benlik eleştirisi, Rawls'un benliğin amaçlarından ayrıştırılabilir ve öncel olduğu iddiası üzerine kuruludur. Sandel, amaçlarına öncel olan benliğin doğallıkla yükümsüz bir benliğe neden olacağını iddia etmişti. Fakat benliğin amaçlarına öncel olması ile yükümsüz ya da engellenmiş olması arasında büyük bir fark vardır. Nitekim Kymlicka'ya göre amaçlarına öncel benlik kavrayışını Sandel, yanlış algılamıştır. Kymlicka, amaçlarına öncel benliğin bütün amaçların yeniden değerlendirmeye tabi tutulabileceği anlamına geldiğini ve benliğin amaçların öncülü olarak düşünülmesi gerektiğini ileri sürmüştür. Yani şimdiki amaçları olmadan benlik her zaman düşünülebilir ancak bu, hiçbir amaçla kuşatılmamış bir benlik algısını gerektirmez. Aynı şekilde görünüşte benlikte verili olan hayat boyu değişebilir. Bu sebeple Sandel'in, tümüyle engellenmemiş ya da her

49 Sandel, *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, s. 184.

50 Sandel, "The Procedural Republic and The Unencumbered Self", s. 91.

51 Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy An Introduction*, s. 221.

zaman farklı amaçlarla çevrelenmiş benlik görüşüne açıklık getirmesi gerekir.⁵² Sandel'in eleştirisine göre deontolojik liberalizm, benliği bağlılıklarına, amaçlarına ve bütün formlarına öncel bir şekilde kavrar; öyle ki benlik, mevcut bağlılıklar ve amaçlar arasından seçim yaparak kendini oluşturana kadar özünden/içeriğinden yoksundur. Ancak deontolojik liberalizmin benliğin amaçlara öncel olduğunu savunması kavramsal olup, zaman açısından benliğin önceliği anlamını taşımaz.⁵³ Başka bir ifadeyle amaç ve bağlılıklarından bir kısmı zorunlu olarak benliğe zamansal anlamda öncel olsa bile benliğin amaçlara önceliği kavramsalıdır.

Sandel'e yönelik bir başka eleştiri ise benlik ve özne kavramlarının algılanışıyla ilişkilidir. Dagger'a göre Sandel, benlik ve özne kavramlarını karşılıklı olarak birbirlerinin yerine kullanma eğilimine sahiptir. Ancak ilk anlayış, soyut ve genel; ikincisi ise özel ve somuttur. Benlik anlayışı, bütün kişiliklere özgü ortak özellikleri yakalamaya çalışırken soyut ve genel; bir kişiden bir diğerine değişen özelliklere değinirken somut ve özeldir. Soyut ve genel olan benlik, her zaman herhangi bir benliğin tamamı değil bir parçasıdır. Somut, kendine özgü benlik ise diğerlerinden farklı bir benliktir. Bu bakımdan öz-bilgi, öz-kimlik ve öz-düşünüm gibi kavramlar genel olan benliğin değil, somut olan benliğin özellikleridir. Belirlenen bu ayırım, Sandel'in eleştirilerinin aksine Rawls'un amaçlarına öncel benlik anlayışına kavramsal olarak imkan sunar.⁵⁴

Öte yandan Sandel'in başvurduğu engellenmiş/sorumluluk yüklenmiş (encumbered) ve engellenmemiş/yükümsüz benlik arasındaki suni dikotomi eleştiriye açıktır. Sandel, liberalizmin savunduğu engellenmemiş benliğin geçekte hiçbir benliğin engelsiz ve serbest olmadığından hatalı ve yanıltıcı bulur. Bir kişinin kimliğinin önemli bir kısmı, ona sorumluluk yükleyen topluluk ve bağlılıklarından oluşur. Bu sebeple Dagger'a göre, sorun engellenmemiş benlik değildir, kişinin serbestleşmesinin/yükümsüzleşmesinin tehlikeli olacağı inancıdır.⁵⁵ Öyle ki Sandel, *Democracy's Discontent* eserinde ahlaki ve yurttaşlık bağlarından kayıtsız, özgürce seçim yapan benliğe dayalı vatandaş kavramını kötüler.⁵⁶ Aynı eserinde Sandel, ideal Amerikan vatandaşının, belirli kimlik ve bağlılıklarından kayıtsızca bir tür evrensel insan olarak düşünüp eylemde bulunmasından şikayet eder.⁵⁷ Ancak eğer en-

52 Will Kymlicka, *Liberalism, Community, and Culture*, Clarendon Press, Oxford 1989, s. 52-53.

53 Dagger, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", s. 188.

54 Dagger, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", s. 189.

55 Dagger, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", s. 192.

56 Michael J. Sandel, *Democracy's Discontent: America in Search of A Public Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge 1996, s. 322.

57 Sandel, *Democracy's Discontent: America in Search of A Public Philosophy*, s. 283.

gellenmemiş benlik düşüncesi ya da kavramı yanlış ve kusurluysa o zaman engellenmiş ve engellenmemiş benlik arasındaki dikotomi de hatalı olmalıdır. Dagger, Sandel'in yaptığı gibi iki rakip kavram arasında bir seçim olarak problemi arz etmektense, bütün benlerin az ya da çok bir dereceye kadar engellenmiş olduğunu kabul eder. Sandel bu ayrımı ideal olarak değerli kabul etse de aslında idealde bile engellenmemiş olarak nitelenen benliğin, daha az kapsamlı veya daha hafifçe engellenmiş bir benlik olduğu görülür.⁵⁸ Bunun yanında olanaksız biçimde engellenmemiş benlik ile tamamen sorumluluk yüklenen engellenmiş benlik arasında eleştirel düşünümün gerçekleştirilmesi için gereken uygun yükümlü benlikten yani başkalarına borçlu olduğu ya da onlardan kazandığı şeyleri göz ardı etmeksizin bağımsız düşünme yeteneğine sahip benlikten söz edilemez.

Sonuç

Sandel'e göre liberalizm, kusurlu bir benlik anlayışına sahip olup cemaatin değerini yadsıyan, bu nedenle de iyi yaşam için siyasal cemaate katılımın temel önemini gözden kaçıran ve adaleti yanlış bir şekilde yücelten bir yaklaşımdır. Bu bakımdan Sandel, eleştirilerine ilk olarak Rawls'un deontolojik benlik anlayışını tahlil ederek başlar. Deontolojik liberalizmi tamamlayan bu özne kavrayışı, "adalet" in "iyi" ye evvel olması gibi benliğin amaçlarından önce gelmesine dayanır. Ancak Sandel'e göre bireyler, bireysel değerler ve siyasal düzenlemeler toplumsal koşulların etkisinden bağımsız olamazlar. Birey, bu koşulların meydana getirdiği etkiden tamamen kaçınamayacağı için deontolojik öznenin dayandığı bağımsızlık bir yanılsamadan ibarettir. Bu bakımdan liberalizm, insanın toplumsal yönünü ve koşulların onun üzerindeki etkisini doğru bir şekilde kavrayamaz, zira toplumun ve sosyal olguların dışında kalmaya muktedir aşkın özne tasavvuru gerçek bireyleri yansıtmaz.

Ontolojik olarak kişileri toplumdan önce tahayyül eden Rawls, kimlik oluşumunda ve benliğin kavranmasında önem taşıyan ortak değerler ve toplumsal bağlılıklar için yer bırakmaz. Bireysel kimliğin oluşumunu, saf bir bilinç tarafından gerçekleştirilen seçim pratiğinin neticesi olarak yorumlayan Rawls, insanın toplumsal yönünü anlamada yetersiz kalarak, atomist bir kavrayış benimser. Bireysel hak ve özgürlükleri güvenceye almak isteyen Rawls, metafizik bir benlikten kaçarken radikal biçimde bedensizleştirilmiş bir özne kavramına ulaşır. Sandel bu anlayışa karşıt bir şekilde benliğin, yer aldığı toplumsal-tarihsel yapının ve bu yapıda egemen olan değer ve amaçların özne tarafından keşfedilmesinin bir ürünü olarak görür. Kişinin sahip olduğu bu bağlılıklardan koparılması köksüz bir benlik inşa eder, oysa insan

58 Dagger, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", s. 192-93.

ancak içinde var olduğu cemaatle kimliğini kazanır. Dolayısıyla insanın bu bağlılıkları seçim nesnesi değildir; burada sözü edilen durum benliğin kimliğini keşfetmesi ya da kendini tanımasıdır. Komüniteryan düşünceyi ifade eden bu anlayış, Rawlsçu liberal benliğe karşıt olarak benliğin sosyal pratiklere sıkı bir şekilde bağlı olduğuna ve her daim kişinin kendini istediği gibi çekerek bunlardan vazgeçemeyeceği düşüncesine dayanır. Şu hâlde Sandel diğer komüniteryan düşünürlerle benzer olarak yükümsüz benlik eleştirisinde, Rawls'un soyut ve bedensiz deontolojik özne anlayışını hedef alır. Köksüz ve içeriksiz aynı zamanda toplumsal pratiklerden kolaylıkla soyutlanabilen, gelenekle beraber toplumun birey üzerindeki kurucu etkisini yadsıyan, tarih dışı bir özne tahayyülüne sahip olan bu benlik, Rawls'un adaletin iyiye önceliği anlatısının bir uzantısı olup teorisinin oldukça önemli, fakat bir o kadar da problemliliğini oluşturur.

Öte yandan Sandel'in düşüncelerinde merkezi bir yere sahip olan cemaat kavramı, liberalizmin tarih dışı, soyut ve köksüz benlik kavrayışında olduğu gibi insani deneyimden uzak bir anlayışı ifade eder. Diğer bir ifadeyle Sandel'in cemaat kavramı, Kantçı soyut özne gibi ortak pratiklerden kopuk bir topluluğa işaret eder. Bu bakımdan sözü edilen cemaat algısı, Rawls'un siyasal adalet anlayışını merkeze alarak tasavvur ettiği "iyi düzenlenmiş toplum" düşüncesinde olduğu gibi özneler arasındaki çıkar ya da değer çatışmalarından soyutlanmıştır. Bu nedenle liberalizmde olduğu gibi çatışmanın yer almadığı bir özne anlayışına sahip olan Sandel'in bakış açısı, pek çok kişinin kimliğini şekillendiren kültürel/düşünsel çeşitlilik olgusunu ve bireylerin bütün çatışmalarıyla pek çok yaşam biçimine sahip olabileceği gerçeğini yok sayar. Başka bir ifade ile insan, tek bir cemaate ya da ahlaki yaşam biçimine üye olmakla tanımlanamaz, çünkü birbiriyle çatışan çok farklı entelektüel ve ahlaki geleneklerin tesirinde kalan insanlar, bu kültürel mirasın çeşitliliği ve zıtlığı nedeniyle bireysel kimlikler noktasında da karmaşık bir yapıya sahip olur. Bu doğrultuda kişilerin birbiriyle çatışan bakış açılarına ve kendilerini çok farklı şekillerde ifade etme gücüne sahip olması, bireyin kimliğinin ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla insanların tek bir cemaatle tanınmaları, gerçek hayattan uzak bir anlayışa gönderme yapar. Bu bağlamda nasıl ki liberal benliğin soyutluğu gerçeklikten kopuk ise komüniteryanizmin cemaat idealine bağlı benlik tasavvuru da aynı şekilde sorunludur.

Öz

Michael Sandel'in Deontolojik Benlik Eleştirisi

Kantçı liberal geleneği izleyen Rawls, iyi yaşam kavrayışlarına karşı adaletin önceliğini savunması ve amaçlarına öncel benlik yaklaşımı nedeniyle Sandel tarafından deontolojik liberal olarak adlandırılır. Rawls'un öğretisi bu bakımdan deontolojik birey anlayışıyla bağlantılı olarak tarafsızlık ideali taşıyan ve hiçbir kapsamlı öğretiye dayanmadığını iddia eden bir siyasal adalet anlayışını merkeze alır. Rawls'un siyasal liberalizm anlayışının temelinde bulunan bireyin, yükümsüz/köksüz ve soyut olduğunu savunan Sandel, karşıt olarak kişinin benliğini oluşturan amaç ve değerlere bağlı olduğunu ve bunlardan istediği gibi kendini çekerek soyutlanamayacağını düşünür. Buna göre Rawls'un bireyselliği yücelttiği yerde Sandel, kurucu/oluşturucu bir yapıda olan cemaatin, kimliklerin ayrılmaz bir unsurunu teşkil ettiğini kabul eder.

Anahtar sözcükler: Deontolojik liberalizm, yükümsüz benlik, komüniteryanizm, cemaat.

Abstract

Michael Sandel's Criticisms of The Deontological Self

Rawls who follows Kantian liberal tradition and defends the prioritization of justice against understanding of a good life and is called as a deontological liberal by Sandel because of his predecessor self approach to his aims. In this respect, his discipline centralizes understanding of a political justice that is not based on any far-reaching discipline and has an ideal of objectivity correlatively understanding of deontological self. Sandel who defends the individual, is on the centre of Rawls's political liberalism, is void and intangible, antipathetically thinks that individuals are bound to aims and value that constitute their selves, cannot abstract themselves by drawing away themselves at will. Hereunder, although, Rawls canonizes individualism, Sandel admits that the community that is a founder structure forms the inseparable part of identities.

Keywords: Deontological liberalism, unencumbered self, communitarianism, community.

Kaynakça

- Ackerman, Bruce, *Social Justice in The Liberal State*, Yale University Press, New Haven 1980.
- Adorno Theodor W, Horkheimer Max, *Aydınlanmanın Diyalektiği*, çeviren: Nihat Ülner, Elif Ö. Karadoğan, Kabalıcı Kitabevi, İstanbul 2010.
- Amy Gutmann, "Communitarian Critics of Liberalism", *Philosophy & Public Affairs*, Cilt: 14, Sayı: 3, (1985), ss. 308-322.
- Baker C. Edwin, "Sandel on Rawls", *University of Pennsylvania Law Review*, Cilt: 133, Sayı: 4, ss. 895-928, (1985).
- Berten Andre, Silveira P. da, Pourtios H., "Genel Giriş", *Liberaller ve Cemaatçiler*, çeviren: Eylem Özkaya, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2006.
- Cevizci Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Paradigma Yayınları, İstanbul 1999.
- Çiğdem Ahmet, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Vadi Yayınları, İstanbul 2008.
- Dagger Richard, "The Sandelian Republic and the Encumbered Self", *The Review of Politics*, Cilt: 61, Sayı: 2, (1999), ss. 181-208.
- Fried Charles, "Liberalism, Community, and the Objectivity of Values", *Harvard Law Review*, Cilt: 96, Sayı: 4, (1983), ss.960-968.
- Gray John, "Contractarian Method, Private Property, And The Market Economy", *John Rawls Critical Assessments of Leading Political Philosophers Vol. III*, Editör: Chandran Kukathas, Routledge, London and New York 2003, ss. 31-66.
- Kant Immanuel, *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, çeviren: İoanna Kuçuradi, (3. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2002.
- Kant Immanuel, *Pratik Akılın Eleştirisi*, çeviren: İoanna Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, (3. Baskı), Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 1999.
- Kymlicka Will, "Liberalism and Communitarianism", *Canadian Journal of Philosophy*, Cilt: 18, Sayı: 2, (1988), ss. 181-203.
- Kymlicka Will, *Contemporary Political Philosophy An Introduction*, Oxford University Press, New York 2002.
- Kymlicka Will, *Liberalism, Community, and Culture*, Clarendon Press, Oxford 1989.
- Macit M. Hanifi, "John Rawls'un Halklar Sınıflaması Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme", *FLSF Dergisi*, Sayı: 19, (2015), ss. 213-222.
- Mouffe Chantal, *Siyasetin Dönüşümü*, çeviren: Fahri Bakırcı, Ali Çolak, Epos Yayınları, Ankara 2008.
- Ortiz Daniel R., "Saving the Self?", *Michigan Law Review*, Cilt: 91, Sayı: 5, (1993), ss. 1018-1022.

Rawls John, *A Theory of Justice*, Harvard University Press, Cambridge 1971.

Rawls John, *Siyasal Liberalizm*, çeviren: Mehmet Fevzi Bilgin, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2007.

Sandel Michael J., "Morality And The Liberal Ideal", *Ethische und Politische Freiheit*, Ed: Julian Nida-Rümelin und Wilhelm Vossenkuhl, Walter de Gruyter, Berlin & New York 1998.

Sandel Michael J., "The Procedural Republic and the Unencumbered Self", *Political Theory*, Cilt: 12, Sayı: 1, (1984) ss. 81-96.

Sandel Michael J., *Democracy's Discontent: America in Search of A Public Philosophy*, Harvard University Press, Cambridge 1996.

Sandel Michael J., *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge University Press, New York 1982.

Sandel Michael J., *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*, çeviren: A. Emre Zeybekoğlu, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2014.